

ANDRZEJ ROMANOW
Instytut Ekonomiki Rolnej
Warszawa

INFORMACJA O RACHUNKOWOŚCI ROLNICZEJ GOSPODARSTW CHŁOPSKICH W POLSCE

I

Prace w zakresie rachunkowości rolnej gospodarstw chłopskich prowadził przed drugą wojną światową Wydział Ekonomiki Rolnej (WER) Państwowego Instytutu Naukowego Gospodarstwa Wiejskiego. WER zapoczątkował w 1926 r. badania nad opłacalnością drobnych gospodarstw chłopskich. W tym celu wprowadzono rachunkowość rolną do gospodarstw chłopskich opierając się na metodzie stosowanej przez profesora Laura w Szwajcarii.

Początkowo (lata 1926—1930) zbierano materiał rachunkowy z gospodarstw chłopskich metodą raportów kasowych. Metoda ta polegała na wypełnianiu przez gospodarzy odpowiednich zestawień w 2 egzemplarzach, z których jeden co pewien określony czas (np. co 10 dni) odsyłany był do Wydziału Ekonomiki Rolnej, drugi zaś (odbitka przez kalkę) pozostawał u gospodarza. Zdarzało się jednak, że niektórzy gospodarze wysyłali raporty z opóźnieniem, co utrudniało pracę wydziałowi, inni gospodarze przerywali pisanie raportów. Miało to szczególnie niekorzystny wpływ na gromadzenie i opracowywanie materiałów rachunkowych. Ponadto gospodarz prowadzący raporty nie miał praktycznej korzyści ze swojej współpracy z wydziałem. Z jednej bowiem strony odbitki raportów dokonywane przez kalkę z biegiem czasu zacierały się i przez to były nieczytelne. Z drugiej zaś strony gospodarz nie posiadał jednocześnie ułożonego materiału rachunkowego dla własnych potrzeb.

Aby doprowadzić do ciągłego prowadzenia zapisów rachunkowych i aby dać gospodarzowi jednolicie ułożone zapisy — wprowadzono w 1930 r. w zamian raportów kasowych książkę do prowadzenia rachunkowości. Książkę prowadził gospodarz przez cały rok na bieżąco. Po zakończeniu roku obrachunkowego inspektor wydziału przygotowywał książkę do opracowania statystycznego. Zmiana raportów kasowych na książkę do prowadzenia rachunkowości wymagała wprowadzenia dojazdów odpowiednio przygotowanych inspektorów do gospodarzy. Inspektorzy więc udzielali ciągłej pomocy w prowadzeniu książek na bieżąco.

W okresie pierwszych dziesięciu lat prowadzenia rachunkowości rolnej w gospodarstwach chłopskich następująca liczba gospodarzy współpracowała z Wydziałem Ekonomiki Rolnej:

Jak podaje V Sprawozdanie PINGW, ilość gospodarstw przyjmowanych corocznie do badań począwszy od 1931 r. uległa znacznej redukcji z powodu zmniejszenia budżetu wydziału.

Po raz pierwszy opublikowano próbę wyników rachunkowych indywidualnych gospodarstw w 1935 r. pt. „Indywidualne wyniki rachunkowe gospodarstw włościańskich (rejonami) za 1932/1933 r.

Rok*	Ilość gospodarstw, w których założono rachunkowość	Ilość gospodarstw, które prowadziły rachunkowość przez cały rok
1926	700	450
1927	1 595	844
1928	1 155	938
1929	1 497	867
1930	1 118	841
1931	762	549
1932	628	496
1933	731	591
1934	815	623
1935	1 210	775

Komunikaty o położeniu drobnych gospodarstw ogłoszono w pięć miesięcy po ukończeniu roku obrachunkowego za lata 1933/1934, 1934/1935 i 1935/1936.

Na podstawie rachunkowości rolniczej gospodarstw chłopskich WER prowadził badania w następujących kierunkach:

- 1) opłacalność drobnego rolnictwa,
- 2) organizacja gospodarstw chłopskich,
- 3) kalkulacja produkcji,
- 4) zagadnienie obrotu ziemiopłodami — i inne.

II

A. Po drugiej wojnie światowej (w latach 1946 — 1950) rachunkowość rolną w gospodarstwach chłopskich prowadzi nadal Państwowy Instytut Naukowy Gospodarstwa Wiejskiego — Wydział Ekonomiki Rolnej.

W ciągu pięciu lat po wojnie uzyskano następujące ilości książek rachunkowych do opracowania statystycznego:

Rok	książki rachunkowe zakwalifikowane do opracowania
1946	147
1947	233
1948	532
1949	496
1950	427

Od roku obrachunkowego 1950/1951 rachunkowość rolną w gospodarstwach chłopskich prowadzi Instytut Ekonomiki Rolnej (IER).

IER postawił zadanie pracownikom kierującym rachunkowością, aby zwiększyć liczbę książek obrachunkowych do dwóch tysięcy. Na przestrzeni lat 1951 — 1954 zadanie to zostało wykonane, ponieważ zwiększone zostały jednocześnie środki pieniężne na ten cel.

* Dane z V Sprawozdania Państwowego Instytutu Naukowego Gospodarstwa Wiejskiego (z prac dokonanych w okresie od 1.I.1934 r. do 31.III.1937 r.). Puławy 1939, nakładem PINGW.

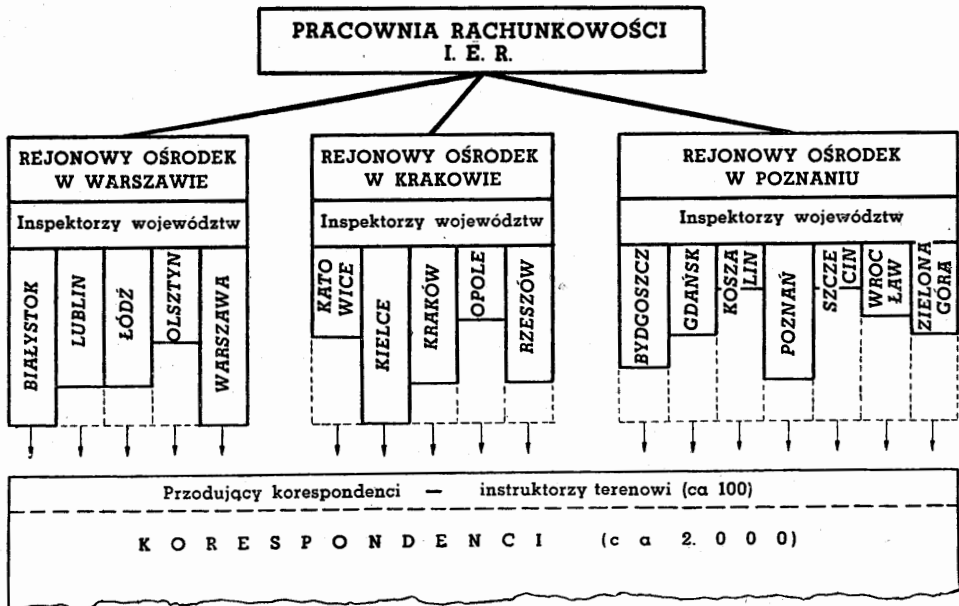
A oto zestawienie:

Rok	Książki rachunkowe przygotowane do opracowania
1951	1 412
1952	1 678
1953	1 750
1954	2 100

Dodajmy, że od 1952 r. IER wprowadził dodatkowo książki budżetów rodzin członków spółdzielni produkcyjnych i pracowników PGR. W powyższym zestawieniu wchodzi one w wyszczególnione ilości, chociaż nie były zbyt liczne (ca 15 % ogółu książek w 1954 r.).

B. System organizacji materiałów rachunkowych w terenie ilustruje załączony poniżej schemat.

SCHEMAT PRAC ORGANIZACYJNYCH I INSTRUKTAŻU W ZAKRESIE RACHUNKOWOŚCI ROLNICZEJ GOSPODARSTW CHŁOPSKICH

W początkowym okresie (lata 1950 — 1954) Instytut Ekonomiki Rolnej organizował rachunkowość rolniczą w gospodarstwach chłopskich przy pomocy inspektorów wojewódzkich. W niektórych województwach zatrudnionych było po dwóch inspektorów, w innych — po jednym. W najlepszym wypadku w województwach pracowało dla instytutu w sumie 28 inspektorów. Przy dużym wzroście liczbowym gospodarzy prowadzących rachunkowość inspektorzy wojewódzcy nie mogli osobiście zapewnić pełnej opieki fachowej wszystkim korespondentom. Wobec tego przyjmowano do pomocy współpracowników do poszczególnych akcji. Zatrudniano dodatkowo rozmaitych pracowników służby rolnej na okresy: werbowania kandydatów do prowadzenia rachunkowości, otwierania rachunków w książkach na początku roku obrachunkowego i zamykania rachunków przy końcu roku. Porady fachowe w zakresie

prowadzenia ksiąg organizowano przeważnie zbiorowo — na powiatowych konferencjach korespondentów.

W okresie tym dał się zauważyć szereg trudności w pracy terenowej.

1) Osoby werbujące kandydatów do prowadzenia rachunkowości niedostatecznie przestrzegały zasady doboru gospodarstw reprezentujących miejscowe rolnictwo indywidualne. Stąd w wielu wypadkach proponowano prowadzenie ksiąg rachunkowych rozmaitym urzędnikom powiatowym i gminnym, posiadającym gospodarstwa rolne. Ponieważ głównym środkiem dochodu tych ludzi były pobory z tytułu pracy w urzędzie, budżety ich wypaczały do pewnego stopnia obraz przychodowości gospodarstw chłopskich.

2) Angażowanie ludzi nie związanych na stałe z rachunkowością do zamykania ksiąg rachunkowych przy końcu roku powodowało dość często „podciąganie“ rachunków zaległych do stanu bieżącego, aby dostarczyć do inspektoratów w województwach największą liczbę ksiąg rachunkowych. Niektórzy uzupełniali rachunki nawet za kilka miesięcy zaległych, co w rezultacie zmniejszało przydatność naukową materiału badawczego.

3) Gospodarze prowadzący rachunkowość niechętnie udostępniali swoje książki na powiatowych naradach do publicznego wglądu i analizy błędów ewentualnie popełnianych w zapisach, ponieważ niektórzy nie chcieli publicznej oceny swojego gospodarowania. W takich wypadkach porady fachowe w zakresie prowadzenia rachunkowości miały charakter pobieżny.

Instytut Ekonomiki Rolnej wprowadził od 1955 r. zasadę osobistej odpowiedzialności za prowadzenie ksiąg rachunkowych. Każdemu inspektorowi wojewódzkiemu przydzielono po 50 gospodarzy-korespondentów. Pozostałą liczbę prowadzących rachunkowość przydzielono pracownikom służby rolnej z województw i powiatów do osobistej opieki na zasadzie prac zleconych. Jednakże i w tym wypadku nie osiągnięto spodziewanych rezultatów, to znaczy nadal książki rachunkowe w wielu wypadkach nie były prowadzone dokładnie. Po pierwsze okazało się, że inspektorzy wojewódzcy — spełniający ponadto organizacyjne i dorywcze prace usługowe dla Wojewódzkich Zarządów Rolnictwa — nie mogli zapewnić dostatecznej opieki 50 gospodarzom w bieżącym prowadzeniu zapisów rachunkowych. Po drugie — pracownicy służby rolnej, współpracujący z instytutem na zasadzie prac zleconych, nie zawsze dysponowali czasem dla rachunkowości w okresach najpilniejszych (zbiór ksiąg z terenu odbywa się w czasie żniw).

Wobec powyższego instytut zapoczątkował w 1956 r. werbunek kandydatów na instruktorów terenowych spośród przodujących gospodarstw-korespondentów prowadzących rachunkowość samodzielnie. Do miesiąca listopada 1956 r. zgłosiło się około 100 kandydatów na instruktorów terenowych. IER przydziela instruktorom terenowym — w miarę wykazywania dostatecznych kwalifikacji — po 10—20 korespondentów okolicznych pod osobistą opieką w zakresie poradnictwa fachowego. Instruktorów terenowych doszkala się systematycznie poprzez indywidualną nad ich pracą kontrolę, narady wojewódzkie i zjazdy centralne.

Wielu gospodarzy-instruktorów terenowych prowadzi swoje gospodarstwa wzorowo. Niemniej jednak IER przygotowuje się do rozpoczęcia badań nad organizacją gospodarstw chłopskich na przykładach gospodarstw instruktorów terenowych. W wyniku tych prac można będzie ustawicznie ulepszać gospodarkę naszych terenowych instruktorów, a tym sposobem zachęcać pozostałych korespondentów (i innych gospodarzy) do zwiększania produktywności swoich gospodarstw.

W miarę zakładania sieci instruktorów terenowych ogranicza się liczbę wojewódzkich inspektorów. W najbliższych latach 1 inspektor będzie przypadał na województwo. Inspektorzy wojewódzcy przede wszystkim będą ciągle doszkalać instruktorów terenowych, pomagać im w pracy, a w miarę posiadania i pogłębiania swoich kwalifikacji będą mogli brać udział w opracowywaniu wyników gospodarowania przodujących gospodarstw, przeprowadzając analizę tych wyników.

Korespondenci IER — gospodarze prowadzący rachunkowość rolną — dostarczają instytutowi po 1 lipca każdego roku materiał obrachunkowy wg następującego ujęcia:

- 1) obroty gotówkowe (przychody i rozchody),
- 2) obroty kredytowe i rozliczenia — podatki i obowiązkowe dostawy,
- 3) obroty produktami,
- 4) obroty mlekiem i przetworami mlecznymi,
- 5) obroty jajami,

- 6) obroty inwentarzem żywym,
- 7) robocizna,
- 8) inwentura gospodarstwa.

Sprawdzone materiały rachunkowe w książkach korespondentów przekazywane są przez instruktorów i inspektorów do rejonowych ośrodków, gdzie sporządza się tzw. bilanse i zamknięcia tabelaryczne (każdej książki oddzielnie).

Bilansowanie ksiąg rachunkowości rolniczej obejmuje rozkontowywanie obrotów gotówkowych, sporządzanie rachunków pomocniczych i obliczanie wartości inwentury gospodarstwa.

Zamknięcie rachunków uwzględnia:

- a) nakłady materiałowo-pieniężne,
- b) produkcję globalną (w zł),
- c) dochód gospodarczy (w zł).

Przygotowany materiał rachunkowy w formie tzw. bilansów i zamknięć ośrodki rejonowe przesyłają do pracowni rachunkowości — (dla kontroli i ewidencji).

Na podstawie materiałów rachunkowości rolnej gospodarstw chłopskich opracowuje się w Sekcji Statystycznej IER syntezy, których zadaniem jest obrazowanie ekonomiki indywidualnych gospodarstw.

Syntezy grupowane są w następujące zagadnienia:

- 1) produkcja globalna i dochód ogólny gospodarstw chłopskich,
- 2) bilanse materiałowe i pieniężne,
- 3) wskaźniki intensywności i wydajności pracy.

Wyniki rachunkowości są publikowane. Instytut opublikował wyniki rachunkowe gospodarstw chłopskich za 1951/1952 r. pt. „Ekonomika indywidualnych gospodarstw prowadzących rachunkowość“.

C. Sieć korespondentów-gospodarzy prowadzących rachunkowość zamieszczamy na załączonej mapce pod nazwą „Projekt rozmieszczenia korespondentów IER“.

1. Dotychczasowa sieć korespondentów była w dużym stopniu przypadkowa. Widać to w zagęszczeniu korespondentów w niektórych powiatach województwa białostockiego, jak również mową o tym puste plamy na przykład w województwie wrocławskim lub koszalińskim.

Różne były przyczyny, z powodu których sieć korespondentów uzależniona była od przypadku.

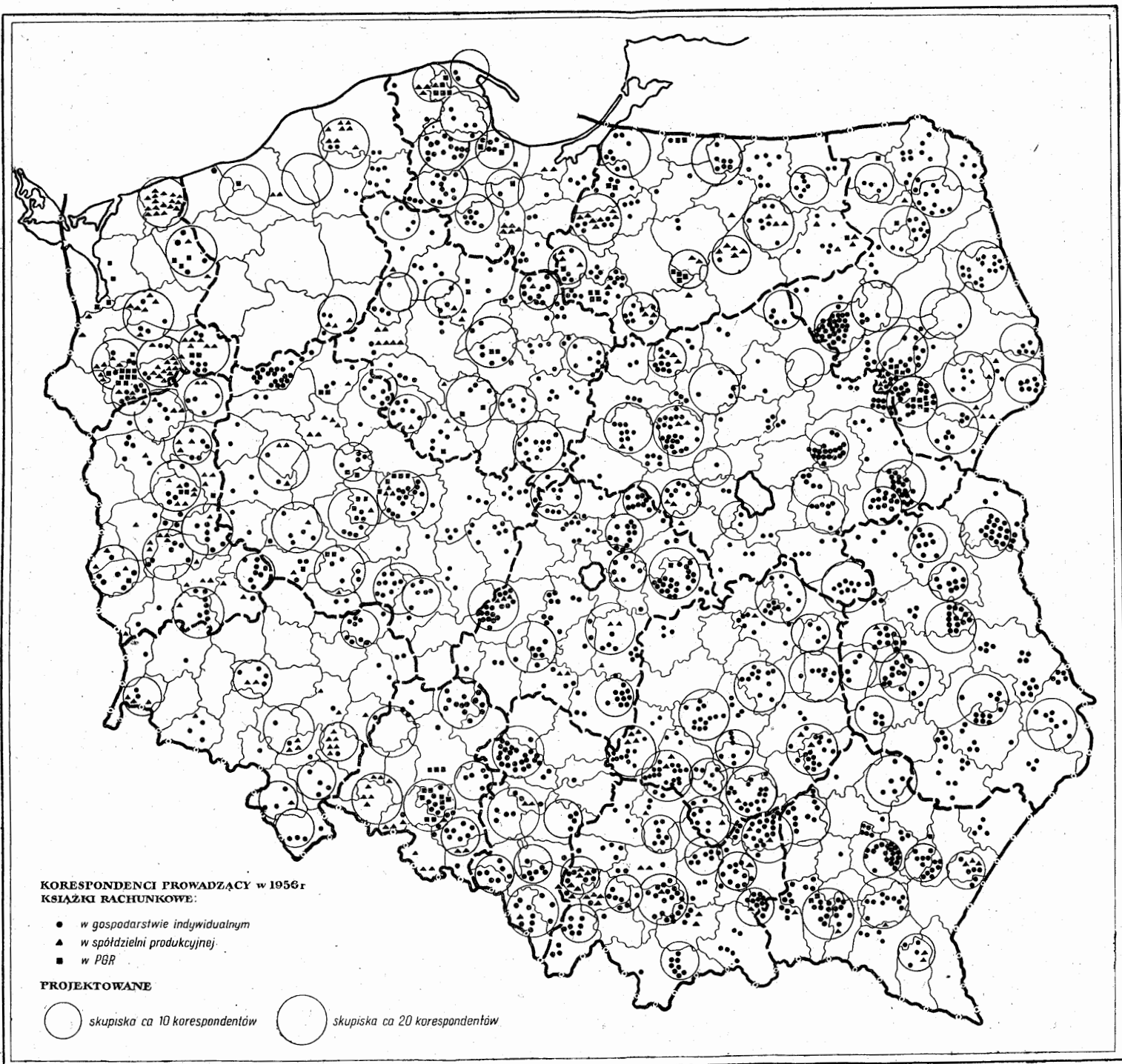
Wydaje się, że na jakości rozmieszczenia korespondentów zaciążyła przede wszystkim „pogoń” za ilością ksiąg w okresie lat 1950—1954. Wielu pracownikom i współpracownikom terenowym zależało wówczas na zwerbowaniu maksymalnej liczby kandydatów do prowadzenia rachunkowości i dostarczeniu instytutowi maksymalnej ilości ksiąg do opracowania. W takiej sytuacji nie zwracało się większej uwagi na planowe rozmieszczenie.

Drugą przyczyną nieodpowiedniego rozmieszczania korespondentów było wadliwe ustawienie i służbowa zależność inspektorów wojewódzkich. Mianowicie do końca 1956 r. inspektorzy wojewódzcy pozostawali na etatach wojewódzkich zarządów rolnictwa, wykonując funkcje dla instytutu. W takiej sytuacji wiele zależało od dobrej woli inspektora wojewódzkiego. Jeśli inspektor był rzetelny, pracę wykonywał zgodnie z zaleceniami instytutu, jeśli natomiast wojewódzki inspektor zechciał realizować swój punkt widzenia w werbowaniu kandydatów do rachunkowości, znajdował ku temu dostateczną ilość powodów.

Dodajmy, że nie bez wpływu na werbowanie kandydatów na korespondentów pozostawała ogólna polityka państwa w stosunku do gospodarstw chłopskich indywidualnych w okresie przed VIII Plenum. Wielu gospodarzy nie chciało prowadzić rachunkowości, ponieważ nie byli pewni, czy instytut nie wykorzystuje danych z ksiąg rachunkowych do zwiększania obowiązkowych dostaw i podatków. Ponadto ogólne zahamowanie rozwoju indywidualnych gospodarstw chłopskich, a nawet u wielu ciągle pogarszanie się sytuacji produkcyjnej, zniechęcało gospodarzy do jakiegokolwiek pracy społecznej. Rzetelne zaś prowadzenie książki rachunkowej jest dużej miary pracą społeczną.

Oto główne źródła przypadkowości w dotychczasowej sieci korespondentów IER.

2. W połowie 1956 r. instytut dokonał aktualnej analizy sieci korespondentów

i opracował projekt rozmieszczania gospodarzy prowadzących rachunkowość dla celów badawczych. W założeniu wspomnianego projektu tkwią dwie nowe myśli:

a) zmierzać do tworzenia skupisk korespondentów (ca 10—20 prowadzących rachunkowość w jednym skupisku) — przy zasadzie nie większej liczby korespondentów w jednej gromadzie aniżeli około trzech;

b) rozmieszczać skupiska na podstawie przyrodniczej i ekonomicznej znajomości terenu, aby uzyskany materiał rachunkowy możliwie reprezentował cały obszar kraju.

Dobór gospodarstw w skupiskach powinien odpowiadać charakterowi i warunkom produkcyjnym okolicznych gospodarstw chłopskich.

Projekt rozmieszczenia korespondentów IER jest nadal dyskutowany w terenie i korygowany. Jego organizacja uzależniona jest w dużym stopniu od współpracy z instytutem dobrych instruktorów terenowych. Oni bowiem mogą zwerbować odpowiednich kandydatów do rachunkowości i mogą im pomagać w bieżącym prowadzeniu zapisów.

III

Perspektywa rozwoju rachunkowości rolnej gospodarstw chłopskich znajduje obecnie pełne uzasadnienie. Polityka państwa w stosunku do wsi, zmierzająca zdecydowanie po VIII Plenum do wzmocnienia produktywności gospodarstw chłopskich, otwiera nowe możliwości i potrzeby prowadzenia badań ekonomicznych na podstawie książek rachunkowości rolniczej.

Przed wszystkim należy rozwinąć badania nad kosztami produkcji gospodarstw chłopskich. Badania kosztów produkcji w indywidualnych gospodarstwach chłopskich winny opierać się na bieżących, a nie dotyczących lat ubiegłych zapiskach rachunkowych. Chodzi o to, aby na przykład analizować nakłady materiałowe i pieniężne na poszczególne gospodarstwa i grupy gospodarstw, na obszary produkcji w gospodarstwach i na poszczególne produkty w ujęciu najbardziej aktualnym, najwcześniej po zakończeniu roku obrachunkowego. W wyniku takiej analizy przeprowadzać można dyskusje porównawcze dotyczące gospodarstw pojedynczych i grup gospodarstw w celu ustalania racjonalnych sposobów gospodarowania. Przy tego typu badaniach gospodarstwa prowadzące rachunkowość mogą odnosić właściwe korzyści ze swojej współpracy z instytutem, ponieważ na podstawie zestawianych wyników gospodarowania poszukiwać mogą (przy pomocy doradców fachowych) bardziej ekonomicznych sposobów zwiększania produkcji.

W rozwijaniu badań praktycznych, to znaczy mogących mieć bezpośredni wpływ na zwiększenie rentownej produkcji w gospodarstwach chłopskich, należałoby wyodrębnić temat dotyczący organizacji gospodarstw chłopskich; taki temat badań miałby podwójne znaczenie. Z jednej strony można by na przykład wskazywać gospodarzom na znaczenie wzajemnych powiązań i odpowiednich stosunków działów produkcji w gospodarstwach w określonych warunkach przyrodniczych i ekonomicznych, z drugiej zaś stworzyłoby to realne możliwości współpracy badawczej między niektórymi korespondentami a instytutem, obok prowadzenia książek rachunkowych. Niektórzy korespondenci zamierzają pisać monografie swoich gospodarstw, inni deklarują swoją współpracę w dziedzinie obliczania rentowności produkcji. Można obecnie rozszerzyć współpracę instytutu z gospodarzami prowadzącymi rachunkowość.

W wyniku dotychczasowej kilkuletniej pracy instytutu w terenie (w dziedzinie rachunkowości) zaistniały możliwości lepszego doboru gospodarstw chłopskich do badań ekonomicznych. Możliwości te można by jeszcze powiększać, gdyby bardziej spopularyzować rachunkowość rolną wśród gospodarzy indywidualnych. Chodzi o to, aby większa liczba gospodarzy prowadziła rachunkowość dla własnych potrzeb. Wówczas można by spośród nich wybierać książki rachunkowe do badań instytutu. Zasada taka pozwoliłaby również na wymianę (co kilka lat) gospodarstw badanych, aby w danych statystycznych z wyników rachunkowości opierać się ciągle na gospodarstwach zbliżonych do przeciętnych dla całego kraju, a nie przodujących. Powszechnie bowiem wiadomo, że gospodarz prowadzący z zamiłowaniem rachunkowość

rolną przez dłuższy okres czasu podnosi swoje gospodarstwo na wyższy od przeciętnego poziom.

Tak więc w perspektywie rozwoju rachunkowości instytut zamierza zwrócić uwagę na postulaty:

1. Zapewnić maksymalnie osobistą opiekę korespondentom prowadzącym rachunkowość (ze strony instruktorów i inspektorów). Zorganizować ciągłe i skuteczne doszkalanie korespondentów współpracujących z instytutem.

2. Rozpocząć badania (obok dotychczas prowadzonych) przez Zakład Ekonomiki Indywidualnych Gospodarstw w kierunku bieżących, praktycznych potrzeb gospodarstw chłopskich — celem zwiększenia ich produktywności i rentowności.

3. Stworzyć szerszą bazę w prowadzeniu rachunkowości w gospodarstwach chłopskich, aby można było (z większym pożytkiem dla badań ekonomicznych) co pewien okres czasu wymieniać gospodarstwa współpracujące z instytutem.